

بررسی شیوه‌های کاربردی‌سازی امر به معروف و نهی از منکر در تعلیم و تربیت دانش‌آموزان

دکتر علی‌نقی فقیهی *

حسن نجفی **

هدف این پژوهش، بررسی شیوه‌های مستقیم (کلامی) و غیرمستقیم (غیر کلامی) کاربردی‌سازی امر به معروف و نهی از منکر در تعلیم و تربیت دانش‌آموزان است تا بتوان از این طریق آنان را در مقابل تهاجمات فرهنگی و اعتقادی مصون نگه داشت. روش انجام این پژوهش، تحلیل اسنادی بوده و به منظور گردآوری داده‌های لازم جهت دستیابی به اهداف پژوهش، منابع و متون موجود و مرتبط با موضوع امر به معروف و نهی از منکر تهیه شده و روش‌های آن با استفاده از فرم‌های فیش‌برداری از منابع و با شیوه کیفی مورد تحلیل قرار گرفته است. از نتایج این پژوهش این است که نهادینه شدن و اشاعه امر به معروف و نهی از منکر در تعلیم و تربیت، مستلزم شناخت کامل مصادیق معروف و منکر، شرایط و مراتب آنها و از همه مهم‌تر گزینش روش‌های مناسب با توجه به شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و روانی دانش‌آموزان است. برترین روش، تلفیق روش‌های مستقیم و غیرمستقیم است که باید توسط دست‌اندرکاران نظام آموزشی، طی فرایند طراحی، تدوین و اجرای برنامه‌های درسی اتخاذ شده تا برون‌داده‌های نظام تربیتی طبق ضوابط الهی تربیت شوند.

واژگان کلیدی: رسانه، رشد عاطفی، رشد شناختی، رشد روانی، رشد اجتماعی.

Email: AN-Faghihi@qom.ac.ir

Email: HNajafiH@yahoo.com

* دانشیار دانشگاه قم و مدیر موسسه مطالعاتی مشاوره اسلامی

** دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی دانشگاه شاهد

تاریخ تأیید: ۱۳۹۲/۰۱/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۰/۰۷

مقدمه

در جهان کنونی، رفتار انسان در قالب فناوری رفتار و مهندسی ژنتیک شکل یافته و زندگی اخلاقی بشر در اثر تزلزل نظام‌های ارزشی و انحلال مبانی مقدسات، مورد تهدید قرار گرفته و انسان با بحران‌های گوناگون اخلاقی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و معرفت دینی مواجه شده است (یوسفیان، ۱۳۸۶، ۲۸).

مسائل ذکر شده از یک سو معلول گناهان و رفتارهای ناصوابِ خلاف فطرت بوده و از سوی دیگر محصول بی‌توجهی افراد به حقوق فطری خویش در امر و نهی شرعی نسبت به گناهان و خطاهای دیگران است (بسیج، ۱۳۸۹، ۲۲). راه گریز از این بحران‌ها، روی آوردن عمیق و عاشقانه به روش‌های تربیتی اسلام و قرآن است که سعادت دنیا و آخرت انسان را تأمین می‌کند. از جمله این روش‌ها، می‌توان به «امر به معروف و نهی از منکر» اشاره نمود که روشی اصلاحی برای زندگی فردی و اجتماعی است؛ بدین معنا که جامعه را به مسیر درست هدایت می‌کند تا در راه رسیدن به اهداف آرمانی و انسانی، دچار انحراف نشود؛ به عبارت دیگر، سیستمی هشداردهنده است که همیشه انسان را از لغزش و خطا برحذر می‌دارد و راه را از بیراهه متمایز می‌سازد؛ البته قابل توجه است که استفاده از این شیوه و عمل می‌تواند به روش‌های گوناگون و به اقتضای وضعیت جوامع و به تناسب معروف و منکر، اعمال شود و در صورت پیوند یافتن با فرهنگ عمومی، اثرات محسوسی را از خود بر جای بگذارد (شرف‌الدین، ۱۳۸۸، ۶۳).

برای بیان اهمیت این فریضه و آثار اجتماعی آن می‌توان به آیه «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» (آل عمران، ۱۱۰) اشاره کرد، در این آیه، فریضه مذکور مقدم بر ایمان به خدا و شاخص بهترین امت معرفی شده است؛ همچنین آیه «وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقِينَ» (آل عمران، ۱۱۰) نیز اشاره به اهمیت این امر دارد.

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه

پژوهش‌نامه

سال اول
شماره اول
بهار ۱۳۹۲

الْمُنْكَرَ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران، ۱۰۴)، عاملان آن را به رستگاری مژده می‌دهد. امام علی علیه السلام درباره اهمیت این موضوع می‌فرماید: «و ما اعمال البر کلمها و الجهاد فی سبیل الله عند الامر بالمعروف و النهی عن المنکر الا کنفثه فی بحر لُجی» (نهج البلاغه، حکمت، ۳۷۴)؛ تمام کارهای نیک و حتی جهاد در راه خداوند، در برابر امر به معروف و نهی از منکر، چون قطره‌ای در برابر دریاها پهن‌تر است. همچنین امام خمینی ره در باب این فریضه فرموده‌اند: «امر به معروف و نهی از منکر از والاترین و شریف‌ترین واجبات هستند و به وسیله آنها دیگر واجبات برپا می‌شوند» (موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ۲، ۲۸۵). با عنایت به اهمیت فریضه امر به معروف و نهی از منکر در اسلام و با توجه به تغییر کارکرد مدارس قرن حاضر، از تربیت افراد متخصص به پرورش شهروندانی مسئول و رشدیافته در ابعاد گوناگون، لازم است روش‌های مستقیم (کلامی) و غیرمستقیم (غیرکلامی) که در این مختصر ذکر شده است، توسط دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت، به‌ویژه برنامه‌ریزان درسی در سطح طراحی ملی و معلمان که مهم‌ترین عنصر در قبال دانش‌آموزان هستند، اجرا شوند؛ تا دانش‌آموزان که در آینده، اداره‌کننده بخش‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و اداری کشور هستند، در مسیر هدایت الهی قرار گرفته و جامعه اسلامی آکنده از معارف و عاری از منکرات شود.

با توجه به مباحث فوق، مسئله اساسی پژوهش حاضر این است که مناسب‌ترین شیوه‌های مستقیم (کلامی) و غیرمستقیم (غیرکلامی) کاربردی‌سازی امر به معروف و نهی از منکر در تعلیم و تربیت دانش‌آموزان چیست؟

روش پژوهش

در پژوهش حاضر، منابع و متون مرتبط با امر به معروف و نهی از منکر گردآوری و در راستای سؤال پژوهش، مورد بررسی واقع شده‌است. از این‌رو روش انجام پژوهش، تحلیل اسنادی است. در این پژوهش اسنادی سعی می‌شود اسناد و مدارک

موجود مرتبط با موضوع پژوهش به منظور پاسخگویی به سؤالات پژوهش مورد استفاده قرار گیرند (هومن، ۱۳۸۵، ۱۵۳).

جامعه و نمونه پژوهش

جامعه پژوهش حاضر، شامل منابع و متون موجود و مرتبط با مبانی نظری و کاربردی امر به معروف و نهی از منکر است و از میان منابع، مواردی که ارتباط بیشتری با سؤال پژوهش داشتند، به عنوان نمونه انتخاب شدند.

ابزار گردآوری داده‌ها

در پژوهش حاضر به منظور گردآوری داده‌ها از فرم‌های فیش‌برداری منابع و اطلاعات استفاده شده است.

مفاهیم

معروف و منکر

«معروف» از ماده «عَرَفَ» و به معنای «شناخته شده به عنوان خوبی» است و به آن دسته از سنت‌های رایج در جامعه اطلاق می‌شود که عقلاهی جامعه آنها را به خوبی می‌شناسند؛ به بیان دیگر، فعلی است که با عقل، شرع و اصل اخلاقی رایج در جامعه مغایرت نداشته باشد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶، ۳۳۱) و «منکر» به معنای «ناشناخته»، «زشت و بد» تبیین شده و عبارت است از فعلی که عقول صحیح و شرع به زشتی و قبح آن حکم نمایند (همان، ۵۰۵).

امر به معروف و نهی از منکر

شیخ صدوق رحمته‌الله در توضیح مفهوم امر به معروف و نهی از منکر می‌فرماید: «امر به معروف، واداشتن دیگران به پیروی از اوامر خداوند و نهی از منکر، مانع شدن از انجام گناهان به صورت زبانی یا عملی است» (صدوق، ۱۳۴۸، ۱۳۷).

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه

سال اول

شماره اول

بهار ۱۳۹۲

شرایط و جوب

و جوب این فریضه علاوه بر وجود شرایط عمومی که برای همه تکالیف بیان شده، به چهار شرط اختصاصی زیر موكول شده‌است:

الف) علم و آگاهی به معروف و منکر

فردی که به امر به معروف و نهی از منکر می‌پردازد، ضروری است معروف‌ها (واجب‌ها و مستحب‌ها) و منکرها (حرام‌ها و مکروه‌ها) و نیز شرایط و جوب امر به معروف و نهی از منکر را بشناسد تا در امر و نهی دچار اشتباه و یا گناه نشود. امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «صاحب الامر بالمعروف یحتاج الی ان یکون عالمًا بالحلال والحرام»؛ امر به معروف درکار خود، نیازمند به شناخت حلال و حرام است (گیلانی، ۱۳۷۷، ۲۷۲).

ب) احتمال تأثیر

دومین شرط بدین معنا است که در انجام امر و نهی، احتمال تأثیر بر دیگران وجود داشته باشد؛ زیرا هدف اصلی این فریضه، تحقق معروف‌ها و جلوگیری از وقوع یا رفع منکرات است.

ج) استمرار گناه

منظور زمانی است که فرد بر انجام گناه اصرار داشته باشد و به طور مستمر آن را مرتکب شود؛ در این صورت، ضروری است وی از ادامه عمل نامطلوب نهی شود.

د) خالی از مفسده بودن

انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر، مفسده‌های همچون ضرر مالی، جانی و آبرویی برای امر یا ناهی نداشته باشد (مطهری، ۱۳۹۰، ۴۹؛ موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ۴۷۰؛ خراسانی، ۱۳۸۹، ۵۳؛ حلی، ۱۴۰۸، ۱، ۳۴۲؛ نراقی، ۱۳۷۳، ۳۹۷، ۳۹۴°؛ بنی‌هاشمی خمینی، ۱۳۷۶، ۲، ۴۶۱).

مراتب

امر به معروف و نهی از منکر دارای مراتب سه‌گانه است که اگر با عملی به مرتبه پایین‌تر، مقصود حاصل شود، عمل به مرتبه بعدی جایز نیست؛ این مراتب عبارت است از: **الف) مرحله قلبی**: ابراز و اظهار انزجار قلبی و ناراحتی درونی به وسیله حالات چهره در صورت مشاهده عمل منکر و یا ترک معروف. **ب) مرحله زبانی**: ابراز و اظهار نگرانی به صورت زبان‌گفتاری و تلاش برای هدایت فرد از طریق موعظه و ارشاد. **ج) مرحله عملی**: اقدام عملی و فیزیکی برای جلوگیری از منکر و برپایی واجب (نوری‌ها، ۱۳۸۲، ۱۵۰-۱۴۹)؛ البته این امر، باید به گونه‌ای اجرا شود که سبب رنجش خاطر مخاطب نشود و وی را در مقام لجاجت قرار ندهد، قابل توجه است که استفاده از قوه قهریه برای همگان جایز نیست و در کشور اسلامی وظیفه حکومت است (صافی گلپایگانی، ۱۳۷۵، ۳۷؛ شریفی، ۱۳۹۱، ۱۳۷-۱۳۶).

شرایط و خصوصیات امر به معروف و نهی از منکر

با توجه به اینکه امر به معروف و نهی از منکر از فرایض بزرگ اسلامی است و آثار گسترده‌ای را به دنبال دارد، ضروری است کسانی که به اجرای این فریضه الهی اقدام می‌کنند، دارای ویژگی‌های ارزنده‌ای باشند تا سخن آنان در مخاطبان تأثیرگذار باشد و زمینه هدایتشان را فراهم نماید. در روایات اسلامی ویژگی‌ها و صفات متعددی برای این افراد ذکر شده است که به اختصار به آنها اشاره می‌شود: ۱. شناخت نسبت به معروف‌ها و منکرها؛ ۲. پابندی به ارزش‌ها؛ ۳. اجتناب از برداشت‌های شخصی؛ ۴. صبر و بردباری؛ ۵. بینا بودن نسبت به نیرنگ‌های نفسانی و حيله‌های شیطانی؛ ۶. گذشت و برخورد کریمانه؛ ۷. در نظر گرفتن خشنودی و ثواب الهی؛ ۸. بیش نسبت به عیب‌های خویش؛ ۹. پرهیز از خودپسندی؛ ۱۰. ق‌دردانی از پذیرش مخاطبان (مرکز تحقیقات اسلامی سپاه، ۱۳۷۲، ۵۵-۵۰).

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه

پژوهش‌نامه

سال اول
شماره اول
بهار ۱۳۹۲

روش

یکی از سرفصل‌های مهم و کارگشا در تربیت اسلامی، مباحث مرتبط با روش‌های تربیتی است؛ مقصود از «روش»، راه و طریقه‌ای است که میان اصل و هدف امتداد داشته باشد و عمل تربیتی را منظم کرده و به هدف برساند (هوشیار، ۱۳۳۵، ۱۸)؛ به عبارت دیگر، روش‌های تربیتی، وظایف عملی فردی را که تحت تربیت قرار می‌گیرد، مشخص نموده و به مربی کمک می‌نماید تا مناسب‌ترین شیوه را به اجرا بگذارد (احمدی، ۱۳۸۷، ۱۴۹).

با توجه به اینکه مکاتب مختلف تربیتی، روش‌های گوناگونی را ارائه می‌کنند، دین مبین اسلام روش‌های خاصی را در قرآن و سنت برای تربیت انسان‌ها ارائه می‌دهد تا با آگاه نمودن افراد از خود و جهان اطراف به تربیت همه جانبه شخصیتشان پردازد و جامعه‌ای بر اساس برادری، برابری، حق و قانون ایجاد نماید (احمدی، ۱۳۸۷، ۱۳). یکی از روش‌های مهم تربیتی اسلام، تشویق و ترغیب افراد به امور خیر و ممانعت از انجام کارهای نادرست است که به شیوه‌های گوناگونی قابل آموزش هستند. در ادامه به شیوه‌های کاربردی‌سازی امر به معروف و نهی از منکر در دو دسته کلی مستقیم (کلامی) و غیرمستقیم (غیرکلامی) پرداخته می‌شود.

۱) شیوه‌های مستقیم (کلامی)

روش مستقیم تبلیغ ظاهری و فعال مربی به وسیله گفتار و امثال آن است که مترئیان را نوید می‌دهد، در صورت انجام معارف و ترک منکرات و دارا بودن تقوای الهی در دنیا، مورد ستایش و در آخرت مشمول پاداش خداوند واقع می‌شوند و در صورت روی آوردن به منکرات و عدم تمایل به انجام معارف، دچار کیفی ناخوشایند خواهند شد (احمدی، ۱۳۸۷، ۲۱۶). در این روش‌ها، ضمن مطالعه جوانب امر، آثار و نتایج کار پیش‌بینی شده، طرفین تجارب خود را مطرح کرده و

فرد تحت ارشاد، خود متوجه بدی یا خوبی عمل خویش شده و به کاری اقدام یا از انجام کاری خودداری می‌کند (شریعتمداری، ۱۳۶۵، ۱۴۲).

الف) شیوه گفت‌وگوی دوجانبه

هیچ ابزاری به اندازه قدرت، بیان در خدمت بشر نبوده است. هدف از این شیوه، ارتقای سطح تربیت، فرهنگ، ترویج فضایل اخلاقی و تعظیم شعائر اسلامی در متربیان است (موسوی کاشمری، ۱۳۸۶، ۶۱). از این‌رو، ضروری است مربی در نقش آمر و ناهی، ضمن درک ظرفیت‌های روانی مخاطب و لحاظ موقعیت، به گفت‌وگوی مؤثر بپردازد تا اطلاعات، اندیشه‌ها و عقاید صحیح به دانش‌آموز انتقال یابد و نگرش‌ها و باورهای نادرست فرد به چالش کشیده شوند. برای این اقدام باید کلمات و سخنان را به زیباترین شکل استفاده کند؛ زیرا کلام، آینه مفاهیم و معانی است و هرچه این آینه مصفا تر باشد به همان میزان بر صراحت، شفافیت و نفوذ مفاهیم و معانی در دانش‌آموز خواهد افزود (باقری، ۱۳۹۰، ۱۶۱).

ب) شیوه مشفقانه و محبت‌آمیز

مقوله محبت و تأثیرگذاری آن، از اعجاب‌انگیزترین امور در عالم است که بر آدمیان تأثیر گذاشته و ناخودآگاه آنان را به خود جذب می‌نماید و به چیزی تعلق می‌گیرد که دارای خیر و خوبی باشد (فلاح رفیع، ۱۳۹۱، ۴۲). این شیوه برخورد، سیره مستمر پیامبر ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام بوده است؛ آنان با این روش، مردم را به دین خدا جذب و دل‌ها را به سوی خود و هدایت‌های دینی خویش متوجه کرده و قلب‌های سخت را نرم و منعطف می‌ساختند و مرتباً را به جوهره وجودی خویش که عبودیت حق است، واقف می‌ساختند تا در دشوارترین اوضاع بر مصائب و منکرات فائق آیند. مورد استقبال قرار گرفتن این شیوه به این سبب است که مرتباً، دلسوزی آمر یا ناهی را بر اثر محبت‌های مشاهده شده به خوبی احساس می‌کند و رابطه‌ای سرشار از عطوفت با مربی خویش برقرار می‌سازد (اسماعیلی یزدی، ۱۳۸۵،

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه

پژوهش‌نامه

سال اول

شماره اول

بهار ۱۳۹۲

۱۹۲). امام خمینی علیه السلام نیز در باب اهمیت این روش می‌فرماید: «به همه محبت کنید؛ با محبت می‌شود منحرف‌ها را مستقیم کرد» (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ۸، ۳۳۱).

ج) شیوه تکریم شخصیت

از سرمایه‌های فطری که بر اساس مشیت الهی در باطن هر کس نهاده شده، غریزه «حُب ذات» و توجه دادن انسان به مقام و موقعیت خویش است (قرائتی، ۱۳۹۱، ۱۸۲)؛ این روش، احترام به شخصیت دانش‌آموز را سرلوحه کار خویش قرار می‌دهد تا اعتماد به نفس مخاطب را برانگیخته و تقویت کند و او را به ارزش وجودی خویش واقف ساخته و به عرصه معارف اسلامی رهنمون سازد؛ بنابراین دانش‌آموزی که به قدر کافی در مدرسه از اکرام و احترام برخوردار است، روحیه‌ای طبیعی و روانی متعادل خواهد داشت؛ اما در مقابل در صورت برخورد توهین‌آمیز، وی جبهه‌گیری کرده و محبت‌های آمر و ناهی را نمی‌پذیرد، حتی با آن به عنوان خصم برخورد می‌نماید؛ بنابراین ضروری است که مربی و راهنما با احترام با افراد برخورد کند و زمینه مناسبی برای پذیرش تربیت دینی و اخلاقی ایجاد نماید (اشتهاردی، ۱۳۷۲، ۲۷۹).

د) شیوه تحریک ایمان (احساس تکلیف)

احساس تکلیف، هر فردی را قادر به انجام تکالیف دشوار می‌سازد و وی را برای مسلط شدن به امواج خفیف درونی‌اش توانا می‌کند. استفاده از شیوه حاضر، محدود به کسانی است که ایمان به دل آنان راه یافته باشد؛ به عبارت دیگر مقصود این روش، پدید آوردن جنبشی است که حاصل آن برانگیختگی عمیق درونی دانش‌آموز بوده و امکان ایستادگی در برابر فشارها و مقتضیات محیطی را برای وی فراهم می‌آورد (باقری، ۱۳۹۰، ۱۵۵-۱۵۳).

ه) شیوه تشویق و تنبیه

«تشویق» در لغت به معنای آرزومند کردن، به شوق افکندن و راغب ساختن و در اصطلاح، عبارت است از استفاده از امور مطلوب و مورد درخواست فرد، پس از انجام عمل است که برای افزایش یا تثبیت عمل در فرد صورت می‌گیرد؛ اما «تنبیه» در لغت از مصدر تعیل به معنای بیدار نمودن، آگاهانیدن، بیداری از خواب و آگاهی پس از خواب غفلت آمده است. معنای اصطلاحی تنبیه، عبارت است از: استفاده از محرک‌های آزاردهنده برای فرد پس از انجام عمل است که برای کاهش یا حذف رفتار صورت می‌گیرد (شریفی، ۱۳۸۹، ۹۳). حضرت علی علیه السلام درباره نقش پاداش و کیفر الهی در تربیت انسان‌ها می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ وَضَعَ الثَّوَابَ عَلَيَّ طَاعَتِهِ وَالْعِقَابَ عَلَيَّ مَعْصِيَتِهِ زِيَادَةَ لِعِبَادِهِ عَنْ نِقْمَتِهِ وَحَيَاثَةَ لَهُمْ إِلَيَّ جَنَّتِهِ» (نهج البلاغه، حکمت، ۳۶۸)؛ همانا خداوند پاداش را بر اطاعت و کیفر را بر نافرمانی قرار داد تا بندگان را از عذابش برهاند. اگر دانش‌آموز بداند که رفتار درست وی دارای اثر و نتیجه خوبی است به تکرار آن رفتار تشویق می‌شود و چنانچه بداند که انجام یک رفتار نادرست به نتیجه دردناکی می‌انجامد از آن عمل اجتناب می‌نماید. ثواب و عقاب یا پاداش و کیفر از لوازم یادگیری و برای تحریک فرد به انجام کار صحیح و جلوگیری از رفتار نادرست استفاده می‌شود (حجتی، ۱۳۸۶، ۱۸۸).

و) شیوه تذکر و یادآوری

برخورداری انسان از شئون مختلف، به‌طور طبیعی او را در معرض فراموشی (نسیان) قرار می‌دهد. جایگاه تذکر و یادآوری در اندیشه اسلامی بس رفیع است به نحوی که قرآن کریم به پیامبر صلی الله علیه و آله خطاب می‌کند: «فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَى» (اعلی، ۹)؛ یادآوری کن که یادآوری، ثمربخش است. بنابراین ضروری است، انسان را که فراموش‌کار است و گاهی از حاصل کارهای خویش غافل می‌شود، متذکر بعضی از وظایف نمود و به او یادآوری کرد که چه می‌کند و به چه نتیجه‌ای رهنمون است. بر اساس این

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه

پژوهش‌نامه

سال اول
شماره اول
بهار ۱۳۹۲

شیوه، لازم است مربی بدون آسیب رساندن به شخصیت دانش‌آموز، برای جلب توجه وی به امور نیک و پرهیز از اعمال زشت، تذکر را پیش رو قرار دهد و اعتقادات و اصول فراموش شده را بازسازی نماید (علوی، حاج غلامرضایی، ۱۳۹۱، ۱۱۹).

ز) شیوه تبشیر

تبشیر، مظهري از فضل و رحمت است و یکی از مهم‌ترین ابزار انبیاء در مسیر دعوت خویش بوده و در آیات فراوانی (۶۰ آیه) مشتقات بشارت ذکر شده که آن عبارت است از: «بشارت دادن به عطایایی که پس از به دوش گرفتن تکالیف به فرد ارزانی خواهد شد» (باقری، ۱۳۹۰، ۱۶۹). از مهم‌ترین نتایج تبشیر برای فرد می‌توان به این موارد اشاره نمود: نخست، در پیشگاه خداوند محفوظ مانده و هیچ کاری از او فوت و فراموش نخواهد شد «وَمَا تَنْزَلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» (مریم، ۶۴) و بی‌کم و کاست در لوح اعمالش ثبت می‌شود «وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا» (کهف، ۴۹) و دوم، پاداش آن به صورت بسیار انبوه به وی خواهد رسید «قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (زمر، ۱۰) و خود نیروی محرک و پُر قدرتی خواهد ساخت که تحمل هر مشکلی را در راه کسب مقامات معنوی و انسانی آسان خواهد نمود. با توجه به نتایج شگفت‌انگیز این شیوه، مربی باید از آن برای مقاوم‌سازی دانش‌آموز در قبال تهدیدات اعتقادی و تهاجمات فرهنگی و سوق به سوی معارف اسلامی استفاده کند. البته قابل توجه است که لحاظ کردن سن دانش‌آموز برای این امر ضروری است؛ زیرا تبشیر مستلزم نوعی آینده‌بینی است؛ لذا هرگاه فرد در سنین پایین باشد، باید دامنه تبشیر برای او کوتاه‌تر در نظر گرفته شود تا فرد سریع‌تر به محصول نهایی دست یابد (باقری، ۱۳۹۰، ۱۷۰؛ موسوی کاشمیری، ۱۳۸۶، ۱۱۱).

ح) شیوه انذار

«انذار» به معنای هشدار دادن و متوجه ساختن فرد از نتیجه کارهایی است که در آینده رخ می‌نماید و مایه عذاب او خواهد بود (موسوی کاشمیری، ۱۳۸۶، ۱۱۴). امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «کسی که بداند خدا او را می‌بیند و گفتار او را می‌شنود و به آنچه از کارهای خوب و بد انجام می‌دهد آگاه است و این دانایی، او را از کارهای بد بازدارد، چنین شخصی از مقام پروردگار خود خائف و نفس خویش را از پیروی هوای نفس باز داشته است» (کلینی، ۱۳۴۴، ۱، ۷۰). بر این اساس مربی باید به آگاه کردن دانش‌آموز از عواقب اعمال نامطلوبش اقدام نماید و او را از آن برحذر دارد. امام خمینی رحمته الله علیه با بهره‌گیری از این روش می‌فرمایند: «عواقب امور را بسنجید؛ عقبه‌های خطرناکی که دارید، به یاد آورید؛ از فشار قبر، عالم برزخ، مشکلات و شدایدی که به دنبال آن است، غفلت نکنید» (موسوی خمینی، ۱۳۸۶، ۳۳).

ط) شیوه نکوهشی

اجرای این شیوه پس از بی‌نتیجه بودن روش‌های مستقیم فوق، امکان‌پذیر می‌شود؛ به‌گونه‌ای که مربی در نقش ناهی با در نظر گرفتن ضوابط و شرایط اسلامی و دوری از هرگونه کینه‌توزی، ناسزاگویی و حفظ کرامت و عزت انسانی، می‌تواند به نکوهش اعمال و رفتار دانش‌آموز بپردازد و تلنگری در اعماق وجود او که غرق در بی‌توجهی به معارف الهی شده، وارد سازد (خسروی زادنبه، ۱۳۸۶).

۲) شیوه‌های غیرمستقیم (غیرکلامی)

روش غیرمستقیم شیوه‌ای است که مربی باید خود به آنچه که معتقد است، عامل باشد. امام صادق علیه السلام در اهمیت این شیوه و توصیه به آن می‌فرمایند: «کونوا دُعاةً لِلنَّاسِ بِغَيْرِ اَلْسِنَتِكُمْ» (حرعاملی ۱۴۱۴، ۱۱، ۱۹۴؛ قمی، ۱۳۶۳، ۲، ۲۷۸)؛ مردم را به جز زبان‌هایتان دعوت (به دین) کنید. در این روش، شخص مربی پیام خویش را

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه

تبلیغ

سال اول
شماره اول
بهار ۱۳۹۲

نه با صراحت، بلکه به صورتی آن را به فرد یا گروه مورد تربیت منتقل می‌کند که دانش‌آموز یا گروه مورد نظر، خطاب را متوجه خود احساس می‌کنند؛ به عبارت دیگر، این‌گونه یادگیری و تربیت به صورت پنهان صورت می‌گیرد و در شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموز بسیار مؤثر بوده و دامنه گسترده‌ای دارد (احسانی، ۱۳۸۸، ۳۰).

الف) شیوه الگویی

الگو، نمونه و مصداق عینی آرمان‌ها و آرزوهای انسان است. شیوه الگویی، یکی از روش‌های تربیتی است که مورد تأیید پیشوایان دینی و مکاتب الهی قرار گرفته و مسائل تربیتی را از حالت تحمیل و القایی بیرون می‌آورد و خود دانش‌آموز، حرکت به سوی امر و ناهی را برمی‌گزیند. نقش الگو در هریک از علوم و کمالات انسانی این است که جوینده آن می‌فهمد وصول به هدف، همچنان که برای افراد مورد قبول او هموار شده‌است، برای او نیز ممکن خواهد بود و او از تردید و نگرانی نجات می‌یابد (مصباح یزدی، ۱۳۸۷، ۴۸-۴۶). قرآن کریم در مورد کسانی که می‌خواهند در جهت کمالات انسانی قدم بردارند، می‌فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا» (احزاب، ۲۱)؛ رسول خدا برای شما اسوه نیکویی است و برای کسی که امید به خدا و روز واپسین بسته و بسیار در یاد خداست. الگو شدن در اخلاق و عمل و نقش اساسی آن در تربیت، دایره وسیعی دارد و شامل کانون خانواده تا معلمان و مربیان آموزشی و پرورشی و مراکز تعلیم و تربیت و مسئولان عالی نظام می‌شود. امام خمینی علیه السلام از سه گروه پیامبران و اولیای معصوم علیهم السلام، علمای ربانی و شهیدان، الگوبرداری کرده و در زندگی خویش به کار می‌بستند (الهامی‌نیا، ۱۳۸۶، ۴۸-۴۷).

ب) شیوه عمل

این روش از مؤثرترین شیوه‌های غیرمستقیم است. دعوت عملی به خوبی‌ها از دعوت زبانی بسیار نتیجه بخش‌تر است؛ زیرا عطر دل‌انگیز عمل از فرسنگ‌ها راه،

مشام مشتاقان را سرمست می‌کند و باران بهاری آن، کویر تشنه جان آدمیان را سیراب می‌سازد و بوستانی از ریاحین جان‌افزا و گل‌های شورانگیز می‌رویانند (فلاح‌رفیع، ۱۳۹۱، ۴۰)؛ به عبارت دیگر، فاقد شی، نمی‌تواند معطی شی باشد؛ یعنی اینکه کسی که چیزی را نداشته باشد، نمی‌تواند به دیگران انتقال دهد؛ پس امر خود باید به آن چه متربی را تربیت می‌کند، مهذب باشد تا بتواند دانش‌آموزان را تهذیب نماید (رشیدپور، ۱۳۹۰، ۵۶). از دیدگاه امام خمینی علیه السلام نیز کسی که متصدی امر به معروف و نهی از منکر، می‌شود باید فردی وارسته، صالح و عالم باشد و پیش از اصلاح دیگران، به اصلاح خود همّت گماشته باشد و قبل از توصیه به دیگران، در عمل به اسلام پیش‌دستی نماید (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ۱۰، ۲۶۸).

ج) شیوه ایفای نقش

روش ایفای نقش را می‌توان برای تجسم عینی موضوعاتی که برای نمایشنامه مناسب هستند، به کار گرفت. در این روش، ضمن آنکه دانش‌آموز در شناخت و درک دیگران تجربه‌هایی می‌اندوزد، از حالت خودمحور بودن نیز فاصله می‌گیرد (کارتلج، ۱۳۶۹، ۱۵۴). مربی باید بر اساس هدف، سن و توان متربی، موضوعی اخلاقی یا دینی انتخاب و با مهارت لازم، وی را جهت ایفای نقش آماده سازد و خود، نقش هدایت‌کننده را ایفا نماید تا متربی از طریق مشاهده یا ایفای نقش، فضائل اخلاقی موجود در نقش را فراگرفته و از رذائل نیز مصون بماند (صفوی، ۱۳۸۷، ۲۳۷-۲۳۶).

د) شیوه برگزاری مراسم دعا و نیایش

دعا و نیایش، گرایش روح آدمی به مبدأ هستی است که به صورت یک تفرع، درخواست کمک یا تأمل و کشف و شهود، بروز می‌کند و روان انسانی را به آستانه خداوند عروج می‌دهد (کارل، ترجمه دبیری، ۱۳۸۵)؛ به عبارت دیگر، دعا یکی از گنجینه‌های غنی و سرشار از معارف اصیل و فضایل دینی، اخلاقی و کلامی و

هم‌نوا با نوای فطرت و راهنمایی است که جهت تعدیل و هدایت خواسته‌های انسان به سوی مقصد و مأوایی حقیقی انجام می‌شود (علوی، حاج‌غلامرضایی، ۱۳۹۱، ۱۱۸-۱۱۷). مربی باید ضمن تأکید بر اهمیت دعا و برگزاری مراسم در مناسبات دینی، از متربی بخواهد با دقت روی مضامین و محتوای دعا ببیند؛ زیرا مضمون دعاها با بیانی بسیار شیوا، جذاب و لطیف، مرز میان ارزش‌های دینی و ضدارزش‌ها را نمایان می‌سازد. شهید مطهری رحمته‌الله علیه در ذیل در اهمیت دعا و نیایش می‌فرماید: «دعا هم طلب است و هم مطلوب، هم وسیله است و هم غایت، هم مقدمه است و هم نتیجه و به همین دلایل است که اولیاء خدا هیچ‌چیز را به اندازه دعا خوش نداشته‌اند» (مطهری، ۱۳۹۱، ۲۲۶).

ه) شیوه تمثیل و تشبیه معقول به محسوس

«تمثیل»، بیان یک موضوع به صورت و شکل دیگری است؛ به نوعی که بین دو موضوع، شباهت و قرابت وجود داشته باشد و با بیان آن، موضوع اول، مشخص و روشن‌تر شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶، ۶۲). تمثیل، شیوه‌ای است که مربی برای رساندن آراء و افکار معقول خویش به دانش‌آموز یا گروه مورد نظر، وجهه سخن خود را در پرده کنایه معرفی می‌نماید. بدین صورت متربی خود را با مخاطب هم‌ردیف و مشترک دانسته و به تفکری عمیق فرو می‌رود و ارزش‌های نهفته در تمثیل را فراگرفته و از ضد ارزش‌ها دوری می‌جوید (موسوی کاشمیری، ۱۳۸۶، ۹۲).

و) شیوه بیان قصه و سرگذشت اقوام و ملل

از جمله شیوه‌هایی که قرآن کریم برای ترغیب انسان‌ها به دینداری، ارشاد و هدایت به صلاح و درستی به کار برده است، تاریخ و سرگذشت گذشتگان و بیان وقایعی است که بر آنها گذشته است؛ ضمن روشن کردن طریقه زندگی و روش کار آنها به آگاهی از تاریخ ملت‌ها و آشکارسازی اعمال صحیح و نادرست پیشینیان کمک می‌نماید (رکنی، ۱۳۷۵، ۴۷). «داستان‌گویی» شیوه‌ای است که در عین جذابیت و

همراه کردن شنونده با خود، زمینه‌ای عاطفی برای قبول اغراض داستان را فراهم می‌نماید (دیلمی، آذربایجانی، ۱۳۸۷). افلاطون در ارزش و اهمیت داستان‌ها در تربیت کودک می‌گوید: «باید پرستاران و مادران متوجه باشند، پرورشی که روح اطفال به وسیله حکایات حاصل می‌کند، به مراتب بیش از تربیتی است که جسم آنها به وسیله ورزش پیدا می‌کند» (عطاران، ۱۳۷۵، ۱۲۳). با توجه به غنی بودن ادبیات و تاریخ کشورمان، مربیان با استفاده از این روش می‌توانند در جذب دانش‌آموزان به تعقل و تفکر درباره مفاهیم و اصول دینی و اخلاقی سود جویند (سادات، ۱۳۸۸، ۱۴).

ز) شیوه عفو

این شیوه که آموزه‌های اسلامی تأکید زیادی بر آن کرده‌اند، ریشه در اصل رحمت داشته و بر این نکته اعتقاد دارد که به محض ارتکاب خطا از سوی دانش‌آموز، مربی نباید وی را مورد مجازات قرار دهد؛ بلکه می‌تواند فرصت‌ها و زمینه‌های لازم را برای اصلاح او فراهم نماید. خداوند در آیه ده سوره مبارکه ابراهیم نیز به این شیوه اشاره می‌کند و می‌فرماید: «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى قَالُوا إِنَّ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَنْ مَا كَانُوا يَعْبُدُ آبَاءَنَا فَأَتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ»؛ خداوند شما را به مغفرت و آمرزش از گناهان فرا می‌خواند و می‌خواهد از تعجیل در عقاب درگذرد و شما را به اجل معین بمیراند.

ح) شیوه پاداش

این شیوه ایجاب می‌کند که اگر دانش‌آموز به عمل مطلوبی (هر چند ناچیز) اقدام کند، مربی آن را بی‌پاسخ نگذارد؛ خداوند در آیه ۲۳ سوره مبارکه شوری ضمن اشاره به این روش می‌فرماید: «وَمَنْ يَّقْتِرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ»؛ هر که کار نیکو انجام دهد ما به نیکویی‌اش می‌افزاییم؛ بر اساس این روش برای پاداش دادن به فردی که تن به تلاش داده و سعی خود را ابراز کرده، باید براساس فضل

رفتار کرد و بهترین اعمال او را معیار قضاوت قرار داد و کمبودهای جانبی را نادیده گرفت. استفاده مربی از این شیوه، دانش‌آموز را با شوق و انگیزه مضاعف به حرکت به سوی کسب معارف و دوری و پرهیز از منکرات رهنمون می‌سازد (باقری، ۱۳۹۰، ۱۷۲).

ط) شیوه تقبیح زشتی، بدون مشخص کردن مخاطب

بر اساس این شیوه، ضروری است که آمر و ناهی برای انتقال پیام تربیتی و اصلاحی خویش، صاحبان یک صفت یا کار زشت را که در مجلس او حضور دارند به صورت مبهم ذکر کند و نامی از کسی به میان نیاورد؛ سپس در تقبیح آن صفت یا کار ناشایست با آنها سخن بگوید. از خصوصیات این روش آن است که دانش‌آموز بدون تأثیرات و نفوذ شخصیت‌ها در قضاوت خود، آزادانه درباره زشتی یا خوبی یک رفتار خاص به داوری می‌نشیند و نگاه خود را تنها به عمل خویش معطوف می‌دارد و نسبت به وجود یا عدم آن در خود به درستی می‌اندیشد (موسوی کاشمری، ۱۳۸۶، ۹۱).

ی) شیوه تغافل

«تغافل»، تظاهر عمدی به غفلت در برابر مشاهده عمل یا رفتاری تأمل برانگیز، با در نظر گرفتن عزت‌متربی است (حسین زاده، ۱۳۸۸، ۶۶). بر این اساس هرگاه مربی شاهد عملی یا رفتاری باشد که تأمل برانگیز است، باید آن را به نحو مطلوبی توجیه کند، مگر آنکه شواهد به حدی برسد که راه هرگونه توجیه موجهی بسته شود. تغافل باید به امید اصلاح افراد یا برای رعایت ضعف‌متربی و یا حفظ آبرو، عزت و شخصیت‌متربی انجام شود (افخمی اردکانی، ۱۳۸۶، ۲۲). امام علی علیه السلام نیز در باب این شیوه می‌فرماید: «عَظَمُوا أقدَارَكُمْ بِالتَّغافلِ عَن الدَّئِيَّ مِنَ الْأُمُورِ؛ قدر و منزلت خویش را از طریق تغافل نسبت به امور پیش پا افتاده بزرگ دارید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ۷۸، ۶۴).

آثار اصلاح‌گرایانه امر به معروف و نهی از منکر

از پیامدهای اجرای این واجب در دانش‌آموزان می‌توان به افزایش احساس مسئولیت نسبت به انجام الزامات و فرائض دینی، آگاهی روزافزون به معارف اسلامی و شناخت عمیق‌تر و دقیق‌تر آنها، شکوفایی روح تعهد جمعی و مشارکت اجتماعی درمقابله با تهاجمات فرهنگی، زمینه‌سازی برای ترویج ارزش‌های متعالی و کارهای نیک، اجرای بیشتر و بهتر قوانین و رد درخواست‌های نامعقول دیگران، کاهش تدریجی جرایم و انحرافات اجتماعی اشاره نمود (شرف‌الدین، ۱۳۸۸، ۶۳؛ میناگر، ۱۳۹۰، ۱۵۰).

موانع اجرای امر به معروف و نهی از منکر

از جمله عوامل متعددی که مانع اجرای امر به معروف و نهی از منکر می‌شوند می‌توان به تلاش‌های مختلف اهل منکر، کم‌کاری و بی‌تفاوتی و راحت‌طلبی دانش‌آموزان، خجالت، ترس از ضرر، انحرافات فکری، توقع نابجا، بی‌مسئولیتی، ناامیدی در رسیدن به هدف، نداشتن صبر و شکیبایی و... اشاره نمود (عابدی میانجی، ۱۳۹۰، ۱۰۱).

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه

سال اول

شماره اول

بهار ۱۳۹۲

جمع‌بندی

امر به معروف و نهی از منکر، به منزله بخشی از سیاست‌های نظارتی و کنترلی دین مبین اسلام برای برقراری نظم عمومی در جامعه اسلامی، نقش محوری و مهمی را در افزایش التزام همگانی به رعایت ارزش‌ها و هنجارهای پذیرفته شده اجتماعی ایفا می‌کند. تحقق این مهم و بهره‌گیری از این ظرفیت، مستلزم سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، نهادسازی و تمهید مقدمات و شرایط لازم اجرایی است. بدیهی است ایران اسلامی به اقتضای ضرورت‌های ناشی از انقلاب اسلامی و تلاش در مسیر جامعه‌سازی منطبق بر فرهنگ اسلامی، باید به صورتی برنامه‌ریزی شده و ساختاری، اقدامات لازم را در جهت احیاء، ترویج و بسترسازی عملی برای اجرایی شدن «امر به معروف و نهی از منکر» در عرصه‌های مختلف انجام دهد؛ زیرا این فریضه، عنصر مکمل فرایند جامعه‌پذیری و تعلیم و تربیت دینی به حساب می‌آید. نظام تعلیم و تربیت که از عوامل و کارگزاران مهم جامعه‌پذیری و اجتماعی‌شدن محسوب می‌شود، نقش بسیار مهم و بی‌بدیلی را در انتقال فرهنگ، تقویت ارزش‌ها و هنجارها و به‌طور کلی بسترسازی مناسب برای اجرایی شدن این فریضه در سطوح مختلف حیات اجتماعی دانش‌آموزان ایفا می‌کند.

با توجه به اینکه فریضه الهی «امر به معروف و نهی از منکر» نقش تأثیرگذاری در شکل‌گیری رفتار دینی بین دانش‌آموزان داشته و به عنوان عاملی بازدارنده و تعالی‌بخش، مسیر دستیابی به کمال و شکوفایی معنوی را هموار می‌سازد، ضروری است سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان درسی در سطوح کلان و معلمان در سطح اجرایی و عملیاتی نظام تعلیم و تربیت، در اجرای این فریضه، علاوه بر شناسایی، تغییر، مصداق‌یابی، بیان و تبلیغ ارزش‌ها و ضد ارزش‌های عقلی و شرعی، به تعمیق و تثبیت (با استفاده از روش‌های مستقیم و غیرمستقیم) نیز اهتمام ورزند.

به‌منظور بسترسازی، کاربردی‌سازی و نهادینه شدن امر به معروف و نهی از منکر پیشنهاد می‌شود نظام تعلیم و تربیت با به‌کارگیری تلاشی همه‌جانبه در حیطه‌های طراحی و تدوین برنامه‌های درسی در حوزه ترویج فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر، تبیین فرهنگ عاشورا جهت الگودهی تأثیرگذار، الگوبرداری از مدارس مؤفق حوزه‌های علمیه، برگزاری مسابقات مقاله‌نویسی، داستان‌نویسی و دیگر آثار پژوهشی و هنری، آموزش استفاده صحیح از ابزارهای ارتباطی، احیا و بازسازی فرهنگ انتظار در دانش‌آموزان، برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای اولیای مدرسه به‌ویژه معلمان، جهت آگاهی از شرایط و مراتب امر به معروف و نهی از منکر، تهیه، توزیع و ارزشیابی بسته‌های دانش‌افزایی در حیطه شیوه‌های مستقیم (کلامی) و غیرمستقیم (غیرکلامی) کارآمد برای معلمان با هدف اجرای بهینه امر به معروف و نهی از منکر، زمینه‌ساز سعادت و سلامت تمام ابعاد جامعه شود.

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه

پژوهش‌نامه

سال اول
شماره اول
بهار ۱۳۹۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- * قرآن کریم؛ ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای؛ قم: سپهر نوین، ۱۳۸۶.
- * نهج البلاغه؛ ترجمه محمد دشتی، قم: جمال، ۱۳۸۷.
۱. احمدی، احمد؛ اصول و روش‌های تربیت در اسلام؛ چ ششم، اصفهان: دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۷.
۲. احسانی، محمد؛ «تربیت دینی خانواده»؛ معرفت؛ شماره ۱۸، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره، ۱۳۸۸.
۳. اسماعیلی یزدی، عباس؛ فرهنگ تربیت؛ چ دوم، قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۵.
۴. افخمی اردکانی، محمدعلی؛ «تبیین روش‌های تربیت اجتماعی در نهج البلاغه»؛ فصلنامه نهج البلاغه؛ شماره ۲۲-۲۱، تهران: بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۸۶.
۵. اشتهدادی، عدوس؛ فرازهایی برجسته از سیره امامان شیعه؛ قم: تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲.
۶. الهامی نیا، علی اصغر؛ سیره اخلاقی- تربیتی امام خمینی ره؛ چ ششم، قم: زمزم هدایت، ۱۳۸۶.
۷. باقری، خسرو؛ نگاهی دوباره به تربیت اسلامی؛ جلد اول، چ بیست و ششم، تهران: مدرسه، ۱۳۹۰.
۸. بسیج، احمدرضا؛ «امر به معروف و نهی از منکر و حقوق شهروندی»؛ معرفت، شماره ۱۵۱، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره، ۱۳۸۹.
۹. بنی‌هاشمی خمینی، محمدحسن؛ «توضیح المسائل مراجع، مطابق با فتاوی دوازده نفر از مراجع معظم تقلید»؛ جلد دوم، چ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۶.
۱۰. جعفر بن محمد علیه السلام؛ مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه؛ ترجمه عبدالرزاق گیلانی؛ تهران: پیام حق، ۱۳۷۷.
۱۱. حجتی، محمدباقر؛ اسلام و تعلیم و تربیت؛ چ چهاردهم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۶.
۱۲. حرعاملی، محمدبن حسن؛ وسائل الشیعه؛ بیروت: آل البیت، ۱۴۱۴ ق.
۱۳. حسین زاده، علی؛ همسران سازگار، راه‌های سازگاری؛ چ هفتم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره، ۱۳۸۸.
۱۵. حلی، جعفر بن حسن؛ شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام؛ به کوشش سید صادق شیرازی، تهران: استقلال، ۱۴۰۸ ق.
۱۶. خراسانی، علی؛ پرسمان قرآنی امر به معروف و نهی از منکر؛ چ دوم، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹.

۱۷. خسروی زادنیه، مهدیه؛ شیوه‌های امر به معروف و نهی از منکر در سیره معصومین علیهم‌السلام؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه قم، ۱۳۸۶.
۱۸. دیلمی، احمد و آذربایجانی، مسعود؛ «اخلاق اسلامی»؛ چ پنجاه و سوم، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۷.
۱۹. راغب اصفهانی، حسین؛ «مفردات الفاظ قرآن»؛ بیروت: ۱۴۱۶ ق.
۲۰. رشیدیپور، مجید؛ «آشنایی با تعلیم و تربیت اسلامی با تأکید بر روش‌ها»؛ تهران: انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۹۰.
۲۱. رکنی، محمد مهدی؛ لطیفی از قرآن کریم (برگزیده از کشف‌الاسرار و عده‌الابرار)؛ چ هشتم، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۵.
۲۲. سادات، محمدعلی؛ راهنمای پدران و مادران؛ جلد ۱، چ نوزدهم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۸.
۲۳. شرف‌الدین، حسین؛ «نقش رسانه‌های جمعی در گسترش امر به معروف و نهی از منکر»؛ دو فصلنامه الاهیات اجتماعی؛ سال اول، شماره ۱، قم: مؤسسه شیعه‌شناسی، ۱۳۸۸.
۲۴. شریعتمداری، علی؛ «تعلیم و تربیت اسلامی»؛ تهران: نهضت زنان مسلمان، ۱۳۶۵.
۲۵. شریفی، عنایت...؛ «روش‌های تربیت اخلاقی در نهج‌البلاغه»؛ فصلنامه آفاق دین، سال اول، شماره ۲، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۸۹.
۲۶. شریفی، احمدحسین؛ آیین زندگی، اخلاق کاربردی؛ چ یکصد و یکم، قم: معارف، ۱۳۹۱.
۲۷. صافی گلپایگانی، لطف...؛ راه اصلاح یا امر به معروف و نهی از منکر؛ چ دوم، قم: اسلامی، ۱۳۷۵.
۲۸. صدوق، ابوجعفر محمدبن علی بن‌الحسین بابویه‌القمی؛ الخصال؛ تصحیح علی اکبر غفاری، تهران: مکتبه‌الاسلامیه، ۱۳۴۸.
۲۹. صفوی، امان...؛ کلیات روش‌ها و فنون تدریس؛ چ چهاردهم، تهران: معاصر، ۱۳۸۷.
۳۰. عابدی میانجی، محمد؛ با قرآن در بهار قرآن؛ چ اول، قم: نورالسجاد، ۱۳۹۰.
۳۱. عطاران، محمد؛ آراء مربیان بزرگ مسلمان درباره تربیت کودک؛ چ چهارم، تهران: مدرسه، ۱۳۷۵.
۳۲. علوی، حمیدرضا وحاج غلامرضایی، مهناز؛ «روش‌شناسی آموزش ارزش‌های اخلاقی و دینی»؛ دو فصلنامه اسلام و پژوهش‌های تربیتی، سال چهارم، شماره دوم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ۱، ۱۳۹۱.
۳۳. فلاح‌رفیعی، علی؛ «روش‌شناسی الگو در انتقال ارزش‌ها»؛ دو فصلنامه اسلام و پژوهش‌های تربیتی؛ سال چهارم، شماره دوم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام، ۱۳۹۱.

۳۴. قرائتی، محسن؛ *امر به معروف و نهی از منکر؛ چ بیست و چهارم*، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۱.
۳۵. قمی، شیخ عباس؛ *سفینه البحار ومدینه الحکم والائثار*؛ تهران: کتابخانه سنایی، ۱۳۶۳.
۳۶. کارتلیج، میلبرن، جی‌اف؛ *آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان*؛ ترجمه محمدحسین نظری؛ چ اول، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹.
۳۷. کارل، الکسیس؛ *انسان موجودی ناشناخته*؛ ترجمه پرویز دبیری؛ تهران: مهرافروز، ۱۳۸۵.
۳۸. کلینی، محمدبن یعقوب؛ *اصول کافی*؛ تهران: علمیه الاسلامیه، ۱۳۴۴.
۳۹. مجلسی، محمدباقر؛ *بحارالانوار*؛ چ چهارم، بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ ق.
۴۰. مرکز تحقیقات اسلامی سپاه؛ *امر به معروف و نهی از منکر؛ چ دوم*، تهران: بسیج پاسداران، ۱۳۷۲.
۴۱. مصباح‌یزدی، محمدتقی؛ *اخلاق در قرآن*؛ تحقیق و نگارش محمدحسین اسکندری، جلد دوم، چ ششم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۴، ۱۳۸۷.
۴۲. مطهری، مرتضی؛ *ده گفتار؛ چ سی و چهارم*، تهران: صدرا، ۱۳۹۰.
۴۳. _____؛ *بیست گفتار؛ چ سی و پنجم*، تهران: صدرا، ۱۳۹۱.
۴۴. موسوی خمینی، روح‌الله؛ *تحریرالوسیله*؛ جلد ۲، چ اول، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله علیه، ۱۳۸۵.
۴۵. _____؛ *صحیفه نور*؛ تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله علیه، ۱۳۷۸.
۴۶. _____؛ *جهاد اکبر یا مبارزه با نفس*؛ ترجمه رسول شیفکانلو میلان، چ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله علیه، ۱۳۸۶.
۴۷. موسوی کاشمیری، مهدی؛ *روش‌های تربیت؛ چ دوم*، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۶.
۴۸. میناگر، عبدالرضا؛ *اخلاق و تربیت اسلامی؛ چ پنجم*، قم: ابتکار دانش، ۱۳۹۰.
۴۹. نراقی، احمد؛ *معراج السعاده*؛ تهران: دهقان، ۱۳۷۳.
۵۰. نوری‌ها، حسنعلی؛ *امر به معروف و نهی از منکر در آستانه هزاره سوم*؛ چ اول، قم: میثم تمار، ۱۳۸۲.
۵۱. هوشیار، محمدباقر؛ *اصول آموزش و پرورش؛ چ سوم*، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۳۵.
۵۲. هومن، حیدرعلی؛ *راهنمای عملی پژوهش کیفی؛ چ اول*، تهران: سمت، ۱۳۸۵.
۵۳. یوسفیان، نعمت‌الله؛ *تربیت دینی؛ چ اول*، قم: زمزم هدایت، ۱۳۸۶.

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی